

БРАНИМИР ДАКИЋ

ИСТОЧНИ ДЕО ПАРАЋИНСКО-СВЕТОЗАРЕВСКЕ КОТЛИНЕ

— Екопомско-географска студија —

ПОЛОЖАЈ И РЕЉЕФ

У долини Велике Мораве Б. Ж. Милојевић је издвојио три целине: горњи део, Багрданску клисуру, и доњи део. Горњи део ове долине поклапа се са параћинско-светозаревском котлином. Дном ове котлине тече Велика Морава, али тако да се у свом току приближава западном ободу док је источни остао знатно шири и пространији.

Ова је котлина са југа ограничена Мојсињском и Послонском планином, а даље ка југоистоку Буковином. Овај део обода котлине чине углавном старе стене (гнајс, микашист и филит). Идући даље према северу источни обод ове котлине чини гребен састављен од млађих кристаластих шкриљаца, палеозојских седимената и црвених пешчара. На овом гробену се истичу врхови Рожањ, Равно клење и Ветрење. Још даље према северу котлину ограничавају гребени Самањца и Бабе састављени од баремских кречњака и још даље више земљиште које се састоји од истих стена а представља огранке Јужног Кучаја.

Према северу ова котлина допире до пречаге која се састоји од кристаластих шкриљаца, а у којој је иначе усечена Багрданска клисура.

Параћинско-светозаревска котлина постала је спуштањем дуж раседа који су изразитији на западном ободу у подножју Јухора, а доста се јасно уочавају и на источној страни — гребен Бабе, док кречњаци око села Стубице, према паду слојева, представљају антиклиналу (1 и 2).

Између Сталаћке клисуре на југу и Багрданске на северу очувана је, у овом делу параћинско-светозаревске котлине, пространа зараван створена језерском акумулацијом. Ова зараван се састоји од плиоцених и олигоцених наслага. Плиоцене наслага леже према Морави на висини од 200 метара и пењу се идући према истоку до 300 метара, а местимично чак и до 540 метара (изнад села Шолудовца). Што се тиче олигоцених наслага оне се налазе на још већим висинама и то од 360 на западу до 460 метара на истоку.

Плиоцени седименти су рашчлањени долинама многобројних потока и речица притока Јовановачке реке, Црнице и Раванице, а и других које припадају непосредном сливу Велике Мораве.

У самој долинској равни ове котлине Морава тече, због малог пада, веома споро и јако меандрира, а често и пресеца меандре и једне напушта, а друге ствара чиме наноси велике штете пољопривредницима, о чему ће касније бити више речи.

Б. Ж. Милојевић у својој студији о долини Велике Мораве наводи да је „долина Велике Мораве, као депресија, постала тектонским процесима: на источној страни почетком олигоцене створена је дугачка дислокациона линија, дуж које родопска маса најакхује на карпатско-балкански лук. На западној страни, међутим, родопска маса је просечена раседима пренеогенске старости“. Ова депресија је, током олегоцена, миоцена и плиоцена испуњавана наслагама те је тако у њој и створена зараван акумулативног порекла (1,21).

По Б. Ж. Милојевића, флувијална фаза у параћинско-светозаревској котлини почела је на апсолутној висини већој од 400 метара. Каснијим проучавањима Ј. Ђ. Марковић је ову границу померио на 540 метара апсолутне висине (2).

КЛИМАТСКЕ И ХИДРОГРАФСКЕ ПРИЛИКЕ

Параћинско-светозаревска котлина представља само један део велике Моравско-вардарске удолине која у меридијанском правцу пресеца Балканско полуострво. Овом удолином, поред других, продиру и хладнији климатски утицаји са севера и топлији са југа. На основу изучавања напред поменутог аутора Б. Ж. Милојевића, температурна амплитуда у долини Велике Мораве износи око 23°. Ова амплитуда указује на јаче наглашену континенталну климу котлине.

Доминантан ветар ове котлине је кошава, веома јак и неугодан ветар уз то и веома штетан. Иако се кошава сматра сезонским ветром он дува преко целе године, штетан је подједнако и лети и зими. Најјача је у атарима Змић и Велике ливаде између Туприје и Параћина.

Кишу доноси западни ветар и то просечно око 700 мм годишње. Ободни предели котлине примају много веће количине падавина, док дно котлине прима свега нешто преко 500 мм. Читав предео ове котлине карактеришу два максимума и два минимума талога. Максимуми се јављају у пролеће и јесен, мај—јуни и новембар, а минимуми, август—септембар и фебруар—март.

Дубина издани у овој котлини је различита у појединим деловима. Тако је она, релативно плитка у алувијалној равни Велике Мораве и креће се од 2 до 5 метара и идући према истоку она се све више спушта и у неогеним творевинама она се налази на дубини од 10 до 15 м. Међутим, овде ваља нагласити да је издан доста плитка

и у алувијалним равнима притока Велике Мораве. Тако се у алувијалним равнима Јовановачке, Велике и Крћеве реке она креће од 5 до 10 м, а у алувијалним равнима Црнице и Грзе, код села Давидовца нигде није дубља од 8 м, исто тако није дубока ни у алувијалним равнима Раванице и Иванковачке Реке од 5 до 8 метара (3, 4, 5).

На источном ободу параћинско-светозаревске котлине чести су извори и врела. Ови извори и врела избијају на додиру кречњачких и палеозојских седимената и плиоценских наслага. Нарочито у пределу језерских наслага има доста извора и потоци који настају од њих чести су али кратки. Тако на пример на додиру кречњака и плиоценских наслага избијају потоци Бреница (испод села Плане) и Поток (испод села Лешја), а подножјем Бабе, опет на додиру кречњака и плиоценских наслага избија велики број врела. И код села Сења при изласку Раванице из кречњачке клисуре, на додиру кречњака и поддржљиве подлоге избијају јака врела која хране ток Раванице.

Речни токови, десне притоке Велике Мораве, обично се јављају на додиру кречњака и црвених пешчара. Тако Велика и Крћева река које се касније састају и стварају Јовановачку реку избијају на додиру кречњака и црвених пешчара. Али и дужи речни токови који пресецају источни обод котлине, исто тако избијају на додиру кречњака и црвених пешчара. Такви су Честобродица и Врелска падина које чине Грзу, затим Црница, док Раваница избија на додиру кречњака и олигоценских наслага.

У области језерских наслага чести су кратки потоци. Они слабији и краћи обично пресушују преко лета, док дужи и већи тада носе знатно мање количине воде. Тако су познати између Сталаћа и Параћина: Топлик, Превод, Кочански, Дрековачки и Шушин поток, затим између Параћина и Ђуприје: Буковички и Брестовачки поток и северно од Ђуприје Моштаничка река.

Већ је напред речено да Велика Морава у равни параћинско-светозаревске котлине прави велике меандре. Дешава се да за време великог водостаја Морава одсеца меандре, ствара ново корито а у напуштеним меандрима заостају стараче или „моравишта“. Таква велика напуштена меандар налази се код Ђуприје и мештани га називају „Стара Морава“. Морава носи и велику количину еродираниог материјала који талози у кориту и око њега те га на тај начин и издиже. Због тога и прва већа десна притока Мораве — Јовановачка река, пошто испод Ђићевца уђе у раван Мораве, тече паралелно са њом скоро 6 км па се тек онда улива у њу. Како пак, и Јовановачка река има бујични карактер то и она после отапања снега у пролеће и пролећних киша као и јесењих киша — носи велику количину воде и велике количине еродираниог материјала који талози на дну котлине у доњем току, где се често ни корито не може познати. Нарочито велике штете наноси селу Доњи Катун, али нису поштеђени ни атари насеља: Појате, Ђићевац, Дреновац и Сикирица. (Од поплава Јовановачке реке угрожено је сваке године преко 500 хектара плодне земље).

Доста штете привреди ове котлине наносе бујице, које, „се јављају на језерским наслагама и припадају типу бујица подривача“ (6,121). Обично када порасте водостај на Великој Морави онда она постаје брана својим притокама те црвено-мутне воде које долазе са Кучајских планина и које доносе Црница и Раваница не могу да се улију у набујалу реку већ се задржавају и враћају назад те поплавама бивају угрожени и виши делови котлине, односно виша равна уз десне притоке Мораве.

Велика Морава и сада још увек сваке године угрожава по 4000 хектара оралица, мада приликом сваке поплаве и поред брижљиве одбране бива поплављено по 2 хиљаде хектара. На другој страни на делу тока између Параћина и Ћуприје изграђени су високи насипи који спречавају плавлеење плодног потеса Тоња, међутим, он редовно бива угрожен подземним водама те је водна заједница из Ћуприје принуђена да пумпама отклања подземну воду и тако штити плодно земљиште и усеве на њему.

Од поплава Велике Мораве још увек је најугроженије село Доње Видово. Јуна месеца 1961. године, Морава је поплавила цело ово село и под водом се нашло 540 домова и преко 2 хиљаде хектара обрадиве земље. Северно од Доњег Видова најугроженија су, са десне стране Мораве, села Чепуре и Шавац. Исте, 1961. године на територији општине Ћуприја било је под водом 1.618 хектара најбоље земље, док је на целој територији тадашњег среза Светозарево који је имао 116 хиљада хектара обрадивих површина — 34.000 хектара било је стално угрожавано поплавама.

У историји поплава сматра се 1965. година као најтежа, тада је само у општини Ћуприја било поплављено преко 800 домова, а Морава је том приликом однела и насип са железничком пругом у дужини од скоро 2 км. Том приликом је опасно био угрожен и железнички мост и све је било спремно да се и сам мост минира, што би свакако имало непроцењиве и штете и последице економске за читаву заједницу. Досада предузимане мере за заштиту од поплава обављала је водна заједница са седиштем у Ћуприји, а њен рејон деловања односи се на равна Велике Мораве од Сталаћа до Свилајнца. Ова заједница има на расположењу 3 багера, 4 камиона, 1 булдожер, 8 црпних покретних агрегата за исушивање подземних вода и неколико мањих машина са 58 радника и штабом за одбрану од елементарних непогода који постоје у сваком насељу уз обимну помоћ, војске, милиције и народа.

Ради заштите земљишта и железничке пруге подигнута је брана уз ток Мораве у дужини од 7,350 км и ова брана за сада штити 2.800 хектара и то 75% у атару Ћуприје и 25% у атару Параћина. Најугроженији део терена од поплава налази се од ушћа Црнице узводно уз Мораву у дужини од 15 км. На овом делу терена насеља су најугроженија. Поменута брана је доста висока и успешно одолева и највишем водостају, али њеном изградњом ипак није решено питање подземних вода. Тако је поред бране 1962. године било потопљено иза

бране подземним водама у атару Тоња око 600 хектара. Постојећих 75 км насипа око Мораџе штите 12.000 хектара, док инундационо подручје у параћинско-светозаревској котлини износи 33.000 хектара. По мишљењу хидротехничара водне заједнице када би се изградило још 25 км насипа добило би се 5.000 хектара брањене плодне површине и потпуно би се заштитила угрожена насеља. Пада у очи да се улажу знатна средства и напори да се регулише ток Велике Мораве, а само делимично је општина Параћин предузела мере да регулише и каналише и реку Црницу, међутим, када је реч о притокама које долазе са обода котлине и из планинског предела Кучаја за сада се оне сматрају проблемима другостепеног значаја. Мишљења смо да ће одбрана од поплава и заштита плодног земљишта, насеља и комуникација бити много ефикаснија ако се паралелно ради и на регулацији притока јер су за котлину и оне подједнако опасне као и сама Морава.

САСТАВ И КАРАКТЕР ТЛА

Према проучавањима познатог педолога А. Стебута и елабората о проучавањима агро и хидропедолошких особина земљишта ове котлине која је вршила група аутора Института за педолошка истраживања Србије, на читавом подручју се издвајају 12 врста земљишта, а све се оне деле у две групе и то: (7, 8):

1. генетска, и
2. агенетска земљишта.

У прву групу долазе: алувијална смоница, терцијерна смоница са подтипovima; смоницом у огајњичавању и огајњаченом смоницом и гајњача са подтипovima; гајњачом у оподзољавању и оподзољеном гајњачом и варијететом еродирана гајњача.

Другој групи припадају генетски неразвијена земљишта и недовољно развијена и то: алувијум, црвено-рудно скелетоидно земљиште и скелетна земљишта.

Проучавајући састав и особине земљишта педолози су дошли до закључка да су поједине врсте земљишта правилног орографског размештаја. То ће рећи да се алувијална земљишта налазе највећим делом у долини Велике Мораве, а делимично и у долинама Моравиних притока Јовановачке реке, Црнице и Раванице. На другој страни скелетна и скелетоидна земљишта заузимају највише терене. Смонице и гајњаче се, пак, налазе између двеју напред поменутих група, односно на језерским наслагала — побрђу са благим падом према долини Велике Мораве.

Према томе, могли би на основу напред изнетог да издвојимо земљишта на: 1. Земљиште ниских речних тераса; 2. Земљиште на побрђу (углавном на језерским седиментима), и 3. Земљиште брдско-планинског подручја.

1. *Земљиште ниских речних тераса.* — У ову групу долази алувијум и алувијална смоница.

Алувијум је дубоко, растресито земљиште добре пропусне моћи. И поред релативно плитке издани допушта широку примену агротехничких мера и то почев од дубоког орања, па преко органских и вештачких (минралних) ђубрива до примене наводњавања. Вредност алувијалног земљишта је велика јер су се показала веома погодним за разноврсну ратарску производњу па уколико би се вештачки наводњавала за време сушног периода године могли би се постизати и рекордни приноси култура.

Но ово земљиште има и негативних страна. Један од озбиљних проблема представљају честе поплаве. За сада се ово земљиште заштићује насипима подигнутим дуж обале Велике Мораве.

Алувијална смоница исто тако представља релативно младо и дубоко земљиште. Механички састав овог земљишта је иловаст и глиновит па је из тог разлога теже за обраду од алувијума. Порозност, односно пропусна моћ за воду је нешто слабија.

И ово земљиште карактерише висока пољопривредна вредност на коме се успешно гаје разноврсне културе, а уз евентуалну ширу примену агротехничких мера могуће би било знатно повећати приносе од оних који се сада постижу.

Педолози и агрономи су мишљења, с обзиром да су ове две врсте земљишта високе потенцијалне плодности, да се уз ширу примену наводњавања производња на њима може интензивирати до максималних могућности.

2. *Земљиште на побрђу.* — На језерским седиментима образовала се смоница тешког механичког састава и неповољних физичких особина, али и поред тога представља плодно земљиште. Њихова плодност се, по мишљењу педолога, може повећати интензивнијим ђубрењем органским ђубривом, затим калцификацијом и дубоким орањем.

Веома слична смоници је и смоница у огајњачавању, мада је она по својој физичкој структури ближа гајњачи.

Гајњача пак, представља некадашње шумско земљиште и овај тип земљишта заузима преко 25% од укупне површине, највише га има у источном делу котлине. Највећим делом се користи као обрадиво земљиште те су ту потребни и највећи радови на подизању њене плодности јер представља земљиште средње плодности.

Гајњачу у оподзољавању карактеришу деструктивни процеси. Слична је ситуација и са оподзољеном гајњачом распрострањеном на благим и за обраду погодним падинама у источној половини котлине. Она заузима око 15% површине. Да би се економски што више искористила захтева молиоративне радове (калцификацију, хумизацију и ђубрење органским и минералним ђубривима).

3. *Земљиште брдско-планинског подручја.* — На брдско-планинском подручју, односно бар у једном делу — ободу котлине највише

је распрострањено црвено-рудо земљиште које се образовало на црвеним пешчарима. Но како је црвени пешчар подложен ерозији нарочито на стрним падинама, то је и ово земљиште изложено јаком деловању ерозије. Отуда и алувијалне равни Црнице и Раванице имају црвену боју те подсећају на црвеницу. Тај црвени муљ доносе у ове реке потоци који се сливају са обода и доносе са собом црвено-рудо земљиште. Ово земљиште није тако погодно за обраду, али је зато погодно за развој шумске вегетације, а делимично пашњака и ливада.

БИЉНИ СВЕТ

Када се говори о биљном свету ове котлине, првенствено ће бити речи о природној самониклој вегетацији, коју је човек током времена умногоме изменио културном, иако природна остаје и даље главни педогенетски фактор који је имао и има утицаја и на формирање покривача, односно тла, а и на уобличавање природне слике читавог предела проучаване области.

Из консултовања бројне стручне литературе (агрономске, шумарске, педолошке, биолошке и сл.) као и теренских истраживања (упоредо са одговарајућим стручњацима, а и детаљним консултовањима и разменом мишљења), могли би у читавој овој котлини и њеном ободу издвојити само два типа вегетације (8):

1. Ливадско-пашњачка, и
2. Шумска вегетација.

Ова два типа вегетације свакако да не представљају јединствен биљни покривач, али у одговарајућим климатским, хидролошким и биолошким условима, ова два типа су доминантна. Но у анализи првог типа, тј. ливадско-пашњачког, већ и на први груби поглед могу се издвојити две посебне варијанте, односно групе, међусобно веома различите, то су: а) долиנסке ливаде и пашњаци, и б) брдске ливаде и пашњаци. У овом другом случају можда би адекватнији израз био планинске ливаде и пашњаци, но како нас и наша истраживања у конкретном случају, интересује само обод и побрђе, то сматрамо да је назив брдске ливаде и пашњаци много прикладнији.

а) *Долинске ливаде и пашњаци* налазе се првенствено на алувијалним земљиштима. Те ливаде бивају повремено плавлене, али оне се могу налазити и даље од река али тада обично на земљиштима са плићом издани или пак, већег водног капацитета и тежег механичког састава па располажу довољном количином влаге потребне за развитак биљака које се развијају на овим ливадама. Трава са ових ливада по количини и квалитету сена које се добија представља и ове ливаде као најзначајнији ливадски тип. После кошења, тако зване, прве траве, а затим и „отаве“ — друге траве, ове се ливаде обично користе као пашњаци и том приликом их стока природно и ђубри, односно обогаћује хранљивим материјама за наредну сезону.

б) *Брдске ливаде и пашњаци* представљају претежно младе ливаде које се јављају и развијају на напуштеним њивама, то је разлог да се на њима јавља у великим количинама коровско биље. Међутим, на нагибима коровског биља нема, већ њихове ливаде карактеришу траве са дубоким корењем (ђиповина) па такве ливаде имају већи економски значај, пошто ове траве везују земљиште и спречавају његову денудацију.

На местима искрчених шума и на стрмијим нагибима са плитким земљиштем јављају се ливаде са камфоровом травом, хајдучком травом, жутом детелином и др. Све ове ордске ливаде претежно служе као пашњаци, а често и као привремени пашњаци јер су обично угар или утрина. Делимично се косе само оне на ободу али је тада њихов економски значај мањи.

Када се говори о *Шумској вегетацији* мора се истаћи да су шуме у великој мери потиснуте делатношћу човека, тако да се већи шумски комплекси јављају у узаном појасу око Велике Мораве као и њених притока Јовановачке реке, Црнице и Раванице, шумари их обично називају поплавним шумама. На осталом подручју комплекси шума су сведени на мале забране. Великих комплекса шума има на ободном делу котлине на истоку, дакле на већим висинама ка планинским пределима.

У алувијалним равнинама Велике Мораве и њених притока, дакле на влажним теренима који и данас подлежу повременим плавлјењем заступљени су углавном меки лишћари врба и топола, и то: црна топола и бела врба, у ређем саставу се пак, јавља крта врба и бела топола. Мора се истаћи и то да честе поплаве најбоље подносе врбе па се оне налазе ближе речним токовима. Дужа плавлјења међутим, не подносе тополе па оне због тога заузимају више терасе и уопште више делове равни. Земљиште до 500 м висине заузима листопадна вегетација коју чини: сладун, граница, цер, црни јасен, дрен, јалука, брест и др. У увалама и јаругама наилази се на граб и храст. Код фабрике шећера у Ђуприји заостао је и сачуван забран старога храста који сведочи о некадашњим богатим храстовим шумама овог подручја којих иначе данас више нема.

У источним деловима котлине на теренима од 300 до 600 м висине наилази се на граб, глог, леску и букву. Влажније северне падине на ободу котлине обрасле су буквом, а јужне пак, као топлије, обрасле су храстовом шумом. Ове шуме на истоку развиле су се претежно на плитком скелетоидном земљишту. Чак и ове шуме су доста проређене а на многим местима и велики комплекси потпуно искрчени. Шумска газдинства се сада старају да засаде нову младу шуму и на тај начин ублаже ерозивне процесе који су овде веома јаки.

ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВИТАК

Област ове котлине је веома рано насељавана и економски искоришћавана. Свакако да је томе умногоме допринео и веома повољан географски положај саме котлине и њена комуникативност.

Разни археолошки налази и ископине сведоче да је човек ову котлину искоришћавао још у преисторијско време, међутим, њена историја је познатија тек од времена када су овим пределима завладали Римљани. Још пре доласка Римљана ову котлину насељавали су Трачани. Сматра се да су у долини Мораве живела трачка племена Мези, а у планинском подручју, на истоку, Трибали (9). Римљани су у овој котлини изградили неколико градова и то: *Horreum Margi* (Ћуприја), *Sarmates* (Параћин), затим на истоку *Petrus* (данас не постоји) и два утврђена града на планини Баби (Градац) и Илијином брду. Развалине ових градова се још могу наћи. Прелаз из тимочке у моравску долину одувек је изгледа вршен преко Честобродице. То је свакако и био разлог да је теснац између планине Бабе и Илијиног Брда био утврђен, јер је бранио приступ у моравску долину (9,14). Тако су се на месту данашњег Параћина укрштала два пута: војнички пут (*Via Militaris*), који је водио долином Велике Мораве и спопречни пут који је водио долином Честобродице. Ћуприја се пак, јавља на месту где је прелаз преко Мораве био најпогоднији и она је била војничко насеље. У то време била је развијена земљорадња и сточарство, о чему сведоче подаци да је *Horreum Margi* била житница Мораве и у њему су се налазили велики магацини за жито. Али треба истаћи да је и занатство било развијено. У овом граду су се налазиле и радионице за израду оружја, којим се снабдевала читава област Горње Мезије (9,11).

У средњем веку постојала су два значајнија насеља у долини Мораве — Равно на месту данашње Ћуприје и Параћинов Брод на месту данашњег Параћина. Касније доласком Турака — Ћуприја постаје значајно трговачко, занатско и управно средиште читаве котлине. Параћин пак, добија већи значај мањег центра тек у периоду аустријске окупације (1718.—1739. год.) (10,42).

У привредном погледу све до краја 19. века параћинско-светозаревска котлина је задржала пољопривредни карактер, а само Параћин и Ћуприја јачају временом најпре као административно-управна средишта, а од средине 19. века и као трговачко-занатлијски центри. Индустрија се овде јавља тек касније, у Параћину осамдесетих година прошлога века, а у Ћуприји почетком 20. века.

Становништво. — Као што је напред већ речено параћинско-светозаревска котлина је одувек насељавана. То што је увек представљала најзначајнији магистрални део Балканског полуострва само је допринело бржем и динамичнијем струјању становништва како у погледу насељавања исто тако и у погледу исељавања. У погледу насељавања ове котлине најинтересантнији је 19. век када и Ћуприја и Параћин постају и значајнија градска средишта. Читава села се тада пресељавају ближе овим градовима. Тако су се преселили становници села Жировнице у Ћуприју — села које је лежало поред Мораве на западу, затим становници села Мућаве и Мрчевца, која су лежала на истоку, и данас Ћуприја има истоимене делове атара. У Параћин

се пак пресељава становништво села Врапчане, па се један део Параћина и данас назива Врапчане.

По проучавањима Ј. Цвијића данашње становништво ове котлине пореклом је из Тимока, јужно-моравских и вардарских области, затим са Косова, Метохије и Призрена, па чак има и Шопског или Торлачког становништва. Према подацима којима располажемо ова котлина је имала следећи број становника:

1866. — 24.877	1910. — 50.875
1948. — 78.830	1961. — 92.791

Нарочито пада у очи велики пораст броја становника у Параћину и Ђуприји. Тако је у односу на 1948. годину тај број у Параћину већи за 5.509 лица, а у Ђуприји за 4.479 лица. Овај пораст броја становника у градским средиштима најчешће се објашњава већим и бржим развојем индустрије која је захтевала и већи број радне снаге. Међутим, карактеристична је ипак једна друга појава, а та је да се у озим градским центрима досељава и пољопривредно становништво из пасивнијих крајева. Овде је цена земље, у односу на пасивне крајеве доста нижа те отуда овде имамо пољопривреднике из околине Пирота, Врања, Власотинаца и Лесковца.

Интересантан је и процес асимилације становништва са стране. Тако је изванредан број аустријанаца досељен крајем прошлог века за рад у индустрији стакла данас потпуно асимилован, сличан је случај и са извесним бројем Чеха досељен за рад у индустрију шпелера у Ђуприји.

Што се тиче природног прираштаја становништва он је различит у појединим деловима котлине. Тако се он за период од 1957. до 1961. године кретао у Ђуприји — 285 лица, Параћину 429, Ђићевцу преко 100, а у Поповцу само 46, дакле већи је у долинској равни него на побрђу, но у равни је и број становника знатно већи. Карактеристично је да је најмањи природни прираштај забележен у општини Поповац (њој припадају села: Бошњане, Буљане, Стубица, Шолудовац, Горња и Доња Мутница, Извор, Клачевица, Забрега и Лешје), а то је истовремено и најмањи прираштај читаве области котлине.

Густина насељености у равни на дну котлине креће се од 115 до 156, а у ободним пределима само 50 на 1 км².

ПРИВРЕДА

Већ и први поглед на природне, физичко-географске карактеристике указује да је ова котлина веома погодна за развој пољопривредне производње. Отуда пољопривреда и данас представља основну и главну делатност становништва ове области. Али анализирајући сва богатства ове области укључујући и богатство у угљу у источном ободу ове котлине, а који се практично налази изван граница ове об-

ласти, као и изванредно велики саобраћајни значај који она има како у националном исто тако и у међународном значају и богатству других минералних сировина и сировина биљног и животињског порекла, допринели су да се овде појави, а временом и развије и снажна индустријска производња. Отуда општа економска карактеристика проучаване области била би да је то област активне пољопривредне и индустријске производње.

Пољопривреда

У параћинско-светозаревској котлини развијене су све гране пољопривреде. Сасвим је нормално да ће, зависно од природних првенствено климатских и педолошких услова, поједине гране пољопривредне производње бити јаче заступљене у долиној равни Велике Мораве, а друге пак, на побрђу или на ободним деловима котлине. Како пак, циљ нашег изучавања првенствено представља котлина где је ратарство примарна грана, то ћемо у анализи пољопривредне производње најпре и поћи од ратарства.

1. Ратарство. — Оранице и баште у овој котлини захватају површину од око 43.334 хектара. Како је већ раније речено ова се површина првенствено налази на дну котлине, односно тамо где има највише услова за обраду земље. Структура ове површине, односно њено коришћење овако изгледа (у %):

жита	инд. биље	поврт. биље	кормно биље
79	4,2	4,0	12,8

Као што се из овог прегледа види највеће површине заузимају жита, док се повртарско и индустријско биље гаји готово на подједнаким површинама. Гајење поврћа на тако великим површинама условљено је углавном стално влажном алувијалном равни Велике Мораве која је самим тим и најпогоднија за ове културе (плитка издан па је могуће без великих напора доћи до воде за наводњавање), а с друге стране појава и развој великих градова, значајних индустријских центара који представљају истовремено и велике потрошачке центре поврћа, потпомогао је јачи развој повртарства. Пада у очи и велико учешће у укупној производњи и кормног биља. Веће гајење кормног биља одраз је све јачег развоја интензивног сточарства.

При анализи коришћења ораничних површина запажа се и то да највеће површине међу житима заузима кукуруз. Сваке године све веће површине налазе се под хибридном кукурузом. Изузетак чини једино територија комуне Поповац где још увек преовлађују старе домаће врсте (бели моравац и американац-зубан). Приноси по јединици површине су различити. У томе погледу најбољи резултати су постигнути у алувијалној равни Велике Мораве на територији општине Туприја 25,3 мц по хектару, идући уз Мораву приноси се свуда

крећу изнад 22 мц по хектару, међутим, на побрђу, чак и на парцелама обрађеним путем кооперације уз примену савремених агротехничких мера, приноси ретко прелазе 20 мц по хектару. Укупан принос кукуруза годишње прелази 561.000 мц. С обзиром на потребе у исхрани сеоског станозништва и узгоју сточарства, затим семена ова се област ипак појављује на тржишту и значајним количинама за извоз.

Код пшенице на побрђу углавном преовлађују домаће сорте. У Ћуприји на имању пољопривредног комбината „Добричево“ као и на индивидуалним имањима пољопривредника који су ступили у кооперативне односе се ПИК-ом гаји се првенствено руска сорта безостаја, док су се у комуни Параћин још увек одржале италијанске сорте. Пшеница се најчешће смењује у плодореду са кукурузом на оцеднијем земљишту а ређе и у алувијалним равнинама. С обзиром на велику плодност смонице за коју је Стебут рекао да по својим квалитетним особинама не заостаје много за војвођанским черноземом, приноси пшенице по јединици површине су задовољавајући и крећу се стално од 20 до 23 мц по хектару. Идући ка Сталаћу приноси се смањују и крећу се од 14 до 18 мц по хектару. Укупна просечна годишња производња пшенице у овој котлини износи око 200.000 мц па се она и са пшеницом појављује на тржишту.

Јечам и овас иако припадају житима најчешће се гаје као крмне културе, а јечам у мањој мери служи као индустријска биљка и то првенствено на имању ПИК-а у Ћуприји, док се у читавој котлини гаји углавном за исхрану стоке.

Најважније индустријске биљке су: шећерна репа, сунцокрет, и конопља. И овде морамо ставити по резултатима постигнутим ПИК из Ћуприје на првом месту. Највећи део површине овог добра користи се за производњу шећерне репе. Приноси које постиже ово добро су добри и крећу се од 250 до 315 мц по хектару, јужније пак, према Сталаћу и на побрђу и на алувијалној равни они се крећу од 200 до 215 мц по хектару. Производња шећерне репе у овој котлини је у неку руку и традиција пољопривредника, мада се фабрика шећера, с обзиром на свој капацитет мора снабдевати репом и из удаљенијих крајева. Семе пољопривредницима обезбеђује институт са својим имањем из Алексинца. Репа се најрадије гаји на побрђу иако у погледу приноса и квалитета њој више одговара земљиште алувијалних равни, но како се репа вади ујесен када се време окиши то је веома напорно и готово немогуће извести репу из блатњавих алувијалних равни, па се стога она чешће појављује на оцеднијим теренима, иако су тамо приноси мањи.

Приноси сунцокрета нису задовољавајући, а и пољопривредници га нерадо гаје тако да се површине под овом културом из године у годину смањује. Просечни приноси по једном хектару крећу се од 10 до 13 мц. Сунцокрет веома много исцрпљује земљиште па по мишљењу пољопривредника он остаје нерентабилна култура.

Конопља најбоље успева у алувијалној равни Велике Мораве где се просечни приноси крећу и преко 72 мц по хектару. Ово због тога што она подноси влажно и готово мочварно тле. Приноси конопље пак, на побрђу знатно су мањи и крећу се од 35 до 50 мц. Све до 1952. године конопља се извозила међутим са престанком рада конопљаре у Појату, конопљу мање гаје и сада се она прерађује у сеоским домаћинствима и то не за тржиште већ само за домаће потребе.

Од повртарских култура највеће површине заузима кромпир са приносима знатно већим у ободним деловима котлине и на побрђу до 163 мц по хектару. Ови приноси су много мањи у западним деловима равни Велике Мораве и крећу се од 95 до 110 мц по хектару.

На другом месту по површини коју заузима дошао би купус, затим лук, паприка, парадајс и друго. Приноси пак, свих ових повртарских култура највећи су у алувијалној равни Мораве, где су смештени највећи потрошачки центри.

Најзначајнија крмна биљка је детелина и то две врсте — црвена и луцерка или плава детелина. Детелину радо сеју због њених добрих својстава (хранљивост, велики приноси), а посебно због тога што остављајући азот на земљишту где је била засејана чини њиве плоднијим, па су приноси других култура на детелиштима знатно виши. Друге значајније културе су кукуруз за крму, и сточна репа. Највеће приносе крмних култура постиже опет ПИК из Ћуприје и то на површинама у западном делу котлине, ближе алувијалној равни Велике Мораве.

2. Воћарство. — као грана пољопривреде временом, а с обзиром на све већу потражњу и потрошњу воћа и воћних прерађевина, добија посебно видно место. Како су воћњаци у параћинско-светозаревској котлини махом стари нерентабилни то се они сваке године све више искрчују а на њихово место подижу млади воћњаци.

Међу воћкама најбројније су шљиве које годишње дају око 31.000 мц рода, затим би по броју стабала дошле јабуке и крушке. Шљиве су најчешће ранке а само малим делом пожегаче, а највећи део рода намењен је производњи ракије. Јабуке и крушке такође нису заступљене племенитијим врстама. Доста се брзо шири рано воће јер се оно највише и тражи на тржишту (трешње, вишње и кајсије). Међутим, мора се истаћи да је воћарство мање више, везано за побрђе и то ретко на засебним површинама као прави воћњаци. Напротив воћарство ове области је најчешће окућничко или је растурено по виноградима. Воћу се посвећује мала пажња па и рад те приноси веома много варирају из године у годину. Уколико се употребљава у исхрани онда најчешће у свежем стању, или делимично у малим количинама прерађено у домаћинствима. Ракија је најчешћи и најважнији производ. Годишње се у овој котлини произведе просечно по 4.600 ХЛ меке и 150 ХЛ љуте ракије. Ракија се иначе ретко појављује на тржишту, углавном се утроши у домаћинствима.

3. *Виноградарство*. — Површине под виномом лозом нису тако велике (3.131 ха). Но и поред тога у виноградима преовлађују недовољно економичне винске сорте. Годишња производња грозђа износи нешто преко 97.000 мц. Најпогоднији терени за винову лозу налазе се на побрђу, односно на падинама састављеним од језерских седимената. Процес модернизације и прилагођавања савременим захтевима тржишта напредује веома споро. На то указује и та чињеница да су стоне сорте веома мало заступљене, а на територији од Сталаћа па према северу до села Текије код Параћина преовлађују хибриди (бела тела) који се искључиво искоришћавају за производњу врло јаке ракије. Годишња производња вина износи просечно преко 38.000 ХЛ и ракије комовице преко 7.500 ХЛ. Треба истаћи и то да се ова пића готово уопште или веома мало појављују на тржишту, сву количину утреше произвођачи за личне потребе.

— о —

Поред напред изнетог у овој котлини и поред већ завршених мелиоративних радова између Ђуприје и Параћина, где су исушени потеси „Велике ливаде“ и „Змич“, остаје за мелиорацију, одводњавање још око 270 хектара земљишта код Ђуприје у равни Велике Мораве — потеси Бегина бара и Тоња. Истовремено СО Параћина предузима велике и обимне радове на регулацији тока реке Црнице, која приликом високог водостаја плави најплодније земљиште у својој алувијалној равни. Обимни радови који се изводе изградњом насипа на десној обали Мораве нису свакако најпогодније решење, јер део котлине поред Мораве за време њеног високог водостаја угрожавају подземне воде, тако се цела ова област сада налази пред још једним проблемом — изградњом система канала за одводњавање подземних вода и црпних станица за пребацивање ове воде преко насипа у Мораву. Мишљења смо да је опасност од подземних вода исто тако велика и значајна као и опасност од изненадног изливања саме Мораве. С друге стране запажа се да се без довољно студиозности приступа изградњи брана — насипа те се затварају мала корита потока који припадају непосредном сливу Велике Мораве, а који имају воде само за време великих киша и у пролеће после отапања снега, а тада и они постају опасност за плодне и обрађене површине. Указали би на још један проблем који је засада остављен у други план, а тај је регулација бујичних токова у ободним деловима котлине. Неизоставно треба приступити, по нашем мишљењу, масовном пошумљавању голети и изворишних делова десних притока Мораве чиме ће се регулисати и режим отицања воде и донекле ублажити изненадне појаве великих вода.

Са преко 22 хиљаде хектара шума размештених првенствено око речних токова и на ободу котлине, не би се могао да изведе закључак о богатству у шумским комплексима. Када је било речи о биљном свету истакли смо какав је састав шумских комплекса. Последице великог обешумљавања у прошлости данас се веома јасно осећају а и

тешке су. То је био разлог да је створен дугорочан план развоја шумарства. Иако овај план предвиђа првенствено пошумљавање голети на ободним деловима котлине, и то на површини од преко 400 хектара, мислимо да је процес ипак веома спор те би га требало убрзати и садашњи план ревидирати. У самој котлини за сада се интензивно подижу плантажни топољаци на површини од преко 250 хектара, док се око градова Ђуприје и Параћина врши плантажно подизање четинара као саставни делови градског зеленила на површини од 20 хектара.

4. *Сточарство.* — Од свих грана пољопривреде сточарство показује најинтересантнија кретања после другог светског рата. До 1960. године опада број крупне стоке, а расте број живине, а од тада поново долази до паралелног наглог пораста броја свих врста стоке. Ово се јавља као последица стварања великих товилишта за крупну и ситну стоку при Пољопривредно-индустријским комбинатом у Ђуприји.

Код сточарства се запажају интересантна кретања. Опада број телгеће стоке — коња, јер механизација и све већа кооперација са задругама омогућује коришћење машина у обради. Даље, код говедарства почињу да преовлађују племенитије расе и то како по својој млечности исто тако и због тога. С обзиром на капацитет товилишта у Ђуприји број говеди је у сталном порасту па и поред тога ово се товилиште снабдева и изван ове области.

Свиња у овој котлини има преко 70 хиљада комада. Покушаји да се домаћа моравка замени племенитом белом свињом нису дали очекиване резултате, те због тога овде још увек преовлађују домаће расе. Пре неколико година потражња свињског меса на тржишту изазвала је и велико интересовање пољопривредника ове котлине за бројнијим гајењем свиња, поготову што су услови за то овде веома повољни (велика производња кукуруза). Међутим, запажа се да се број и потражња све више смањују. Пољопривредници пак тврде да им цене не одговарају те радије прелазе на тов јунади.

И број оваца је у сталном опадању и то за по неколико стотина грла годишње. Данас их има преко 46 хиљада комада и то највише у источном ободном делу котлине где им је добра и крмна база (богатство у пашњацима).

Пада у очи и сталан пораст броја живине. Домаћа кокош је данас већ сведена на веома мали број и то првенствено у селима на ободу котлине, док су у селима на дну заступљене племените расе произведене у инкубаторима. С обзиром на то да је живина веома погодна за домаћинства и да она истовремено представља артикал који се стално тражи на тржишту, те омогућује и сиромашнијим пољопривредним домаћинствима да једноставније дођу до новца ради задовољавања основних свакодневних потреба, пољопривредници се све више баве живинарством.

Пољопривреда узета у целини има посебно место у привредној структури ове котлине. Због тога се улажу велики напори од стране

земљорадничких задруга, а посебно ПИК-а Ћуприји за унапређење и интензивирање свих грана пољопривреде. Сваке године у кооперативне односе са опшtedруштвеним сектором улази све већи број индивидуалних пољопривредних произвођача, а резултати такве сарадње су очигледни и о њима се говори и пише данас у многим стручним и јавним публикацијама.

Развијена пољопривреда је омогућила и данас већ омогућује јачи развој извесних индустријских грана које снабдева сировинама. Највеће инвестирање у пољопривреди односи се првенствено на механизацију (набавка трактора прикључних и других машина), а делимично и за хемизацију (вештачко ђубриво и заштита биља од болести и штеточина) и набавку сортног семена. Механизација није још увек задовољавајућа. И ту се осећају очигледне и велике разлике у појединим комунама. Најбољу механизацију има Ћуприја па је и обрада земље у северном делу котлине савременија и приноси су већи. Међутим најтеже стање је у јужном делу котлине — комуна Ћићевца где још увек на један трактор долази преко 700 хектара ораничне површине. Но овде је мали број и других машина па услед слабе механизације и недовољне хемизације и обрада земље заостаје и приноси су осетно нижи него у северном делу, односно комуни Ћуприја. Проблем ђубрења земљишта је веома значајан јер се сточни фонд смањује, а цене минералног ђубрива су још увек високе те на тај начин код индивидуалних пољопривредника квалитет ораничних површина се смањује, односно смањује се њихова плодност, што са своје стране указује на потребу бржег јачања земљорадничких задруга, као опшtedруштвеног сектора и њихово веће ангажовање у развијање кооперативних односа чиме ће се потпомоћи и побољшавање бојности ораница.

Индустрија

Индустрија се у овој котлини јавља веома рано. С обзиром на пољопривредни карактер области најпре се и појавила прехранбена индустрија, затим су следила истраживања обода котлине и у вези са тим и развој екстрактивне индустрије везан опет за обод котлине, па хемијска индустрија и др.

Данашњу индустрију у овој котлини можемо поделити у следеће индустријске групе: грађевинска и неметала, текстилна, метална, прехранбена, графичка и друге још увек, мање више, занатског карактера.

а) *Грађевинска индустрија* се јавила и развија се уз сировине које се налазе на лицу места. Ову индустрију представљају: Бетоњерка „Мирко Томић“ у Сталаћу, Имрегнација грађе у Ћићевцу, предузећа „Неимар“ и „Шљункара“ у Парачину, индустрија цемента у Поповцу, и „Инграп“ у Ћуприји.

Бетоњерка „Мирко Томић“ у Сталаћу представља погон комбината за монтажну грађу „Трудобеник“ у Београду, а производи бетонске елементе за високу и ниску градњу. Она се појавила на изворишту сировина — шљунка Мораве и цемента из Поповца. За развој овог предузећа велики значај има и тај моменат што се ово предузеће налази на веома значајној магистрала. Годишња производња овог предузећа овако изгледа:

Ерста производа	Јед. мере	Количина
Вибрирани бетон	тона	5.000
Прегнапрегнути бетон	тона	28.000
Гранулирани шљунак	м ³	9.000

Велика се пажња поклања и повећању капацитета прегнапрегнутог бетона, нарочито у производњи железничких прагова, а зашта се ово предузеће унеколико и специјализирало. Ово предузеће запошљава преко 300 лица — радника и то претежно из непосредне околине. То су мање више сезонски радници јер у зимским месецима рад се смањује, а опет потребе за радном снагом су у летњим месецима много веће.

Предузећа „Неимар“ и „Шљункара“ из Параћина баве се производњом грађевинског материјала и то:

Ерста производа	Јединица мере	количина
цигле	000 ком.	20.000
Црепа	000 ком.	5.000
шљунак	000 м ³	300

Предузеће „Шљункара“ производи и бетонске полуфабрикате, међутим, ово предузеће има и своје велике проблеме у вези застарелости возног парка којим се превози шљунак од Мораве до Параћина (дековилски колосек са старом локомотивом). На тај начин са великим напорима одржава постојеће капацитете. Оба ова предузећа запошљавају око 200 радника, првенствено из непосредне околине Параћина и самог града Параћина.

Предузеће „Инграп“ из Тузрије је младо предузеће а поседује нове хале и нове савремене грађевинске и друге машине. Запошљава преко 430 радника. Главне производе овог предузећа представљају бетонска галантерија: канализационе цеви, тротоар плочице, димњачка вратанца, виноградарске стубове и стубове за ограде. Остали грађевински материјал који се овде производи чине шљака блокови, цигла, цреп и ћерамида, затим бетонски елементи за монтажне станове и индустријске хале.

Ово предузеће произведе годишње преко 3,5 милиона комада цигле и црепа, преко 50.000 м³ камена и преко 7.000 тона бетонских елемената. Иначе треба истаћи да се оно бави и монтажом, односно изградњом зграда и индустријских хала у сопственој режији.

Једно од најзначајнијих предузећа ове индустријске гране је свакако индустрија цемента „Нови Поповац“ у Псовцу, недалеко од Параћина. Производња цемента почела је овде још 1906. године, а 1913. ово индустријско предузеће продато је Француском капиталу који је управљао фабриком све до 1. 12. 1946. године када је национализована. С обзиром на богате залихе лапорца — 1951. године отпочела је изградња нове велике фабрике цемента „Нови Поповац“, а пуштена је у рад 1956. године (3,147). Данас ове две фабрике производе годишње око 200.000 тона цемента.

Предузеће за импрегнацију дрвета у Ђићевцу је старо предузеће, саграђено од стране Белгијског капитала и отпочело са радом 1901. године. Ова фабрика користила је дрво које се експлоатисало из шума са Буковика. Ово је била истовремено и прва фабрика те врсте на Балкану и радила је до 1915. године, када је пренета у Крушевац а дрветом се снабдевала углавном са Јастребца. Године 1950. изграђена је нова фабрика која је почела са радом већ 1951. године (5,121). Данас ово предузеће даје годишње преко 8.000 м³ импрегнираних стубова и преко 15.000 м³ импрегнираних железничких прагова, а запошљава преко 120 радника, углавном из непосредне околине.

И индустрија стакла је стара индустријска грана и она се појављује почетком овога века. Капиталом београдског трговца Миљивоја Савића изграђена је 1907. а отпочела је са радом 1908. године Српска фабрика стакла у Параћину (3,147). Данас ова фабрика на бази богатих домаћих сировина (кварцног песка из Рготине код Зајечара, кречњака из непосредне околине на истоку и соде из Лукавца) производи преко 80.000 тона амбалажног стакла. Ово индустријско предузеће запошљава преко 3.000 радника, од тога 1.340 живи ван Параћина углавном сви су из области и села ове котлине.

Ово предузеће има тешкоће једино у летњим месецима када настаје интензивна сезона пољских послова тада велики број радника неоправдано одсуствује са посла, јер су то још увек и пољопривредници и индустријски радници. Овај проблем руководство овог предузећа покушавало је да реши на различите начине али се он искорекорје веома споро и тешко.

б) *Текстилна индустрија* се такође јавља веома рано. Користећи развијено овчарство на Јужном Кучају, односно у селима на источном ободу котлине Самуел Минх је још 1880. године подигао велику, а за оно време и модерну фабрику тканина „Минх и Шумпетер“ у Параћину. Она је била и прва већа фабрика вунених тканина у Србији. Та је фабрика изгорела 1904. године. Године 1921. капиталом Владе Теокаревића и неких министара (Лазе Марковића и др.) подигнута је велика фабрика вунених тканина „Влада Теокаревић и Комп.“ у

Параћину. По ослобођењу ова је фабрика конфискована (3,145—148). Данас та фабрика носи име Народног хероја Бранка Крсмановића, реконструисана представља предузеће које се по опреми, квалитету производа може упоредити са најмодернијим предузећима те врсте у Европи. Годишње ова фабрика произведе влаченог предива до 700 тона, а чешљаног преко 500 тона. Даље, влачене тканине близу 1.400 м², а чешљане тканине преко 1.000 м². Ово предузеће запошљава 2.261 радника. Изван града Параћина на посао овде долазе 617 радника сви из места која се налазе у овој котлини, а само два радника долазе из места ван ове котлине.

г) *Прехрамбена индустрија* је свакако најстарија индустријска грана која се појавила у овој области. Управо се у Параћину јављају и први зачеци млинске индустрије у Србији уопште и то још за време кнеза Милоша Обреновића. Кнез Милош је још 1837. године закључио уговор са млинским мајстором Јованом Вајнхапелом из Сремске Митровице да овај сагради млин на реци Црници у Параћину. Само годину дана доцније млин је прорадио и производио „разне врсте брашна: најфиније брашно прве врсте, друге врсте, треће врсте, четврте врсте за земичке, пете врсте — провијантско брашно и шесте гриз-брашно.

„Већ августа 1838. године покривали су модерни домаћи пекари своју потребу за финијим брашном из овога млина — а дотле су га увозили из иностранства, пошто је оно потпуно одговарало свим захтевима“ (11, 56—57).

Између два светска рата у Параћину је саграђен (капиталом трговца Милојковића и Станковића) велики млин, који је по ослобођењу национализован (3,145). Исто тако у међуратном периоду подигнута је и фабрика бомбона и ратлука, мада је то било индустријско предузеће полузанатског карактера (3,149).

Данас је мање више прехрамбена индустрија сконцентрисана углавном у Ћуприји. Свакако да највеће предузеће ове индустријске гране чини фабрика шећера. Прашка кредитна банка уз учешће домаћег капитала је 1912. године изградила фабрику шећера. Ова је фабрика имала мали капацитет, прерађивала је свега 80 вагона репе за 24 часа. Фабрика је обуставила рад за време првог светског рата, а Аустријанци су просторије ове фабрике користили за оправку локомотива и складишта за ратни плен. После првог светског рата фабрика је наставила са радом и са повећаним капацитетом на 120 вагона за 24 часа радила је све до краја другог светског рата (4,148—149).

После другог светског рата ово индустријско предузеће је национализовано, а Чеси који су чинили основну квалификовану радну снагу, напустили су нашу земљу. Међутим, фабрика је наставила са радом у новим условима, нашем радном снагом и са увећаним капацитетом на 160 вагона репе за 24 часа.

Године 1963. извршена је интеграција фабрике шећера са: фабриком бонбона у Параћину, товилиштем и кланицом у Ћуприји, кек-

саром и пољопривредним добром у Добричеву—Ћуприја, на тај начин је створен велики Пољопривредни комбинат „ПИК“ — Ћуприја.

У свом саставу „ПИК“ има два погона са самосталним финансирањем и то:

1. Погон за индустријску производњу, и
2. Погон за пољопривредну производњу.

Погон за индустријску производњу чине три предузећа са интересним обрачуном, и то:

1. Шећерана са сушаром сировог резанца,
2. Кексара и
3. „Параћинка“.

Свакако највећи погон представља шећерана. То је потпуно модернизовано и реконструисано предузеће. Ова је реконструкција допринела да се капацитет прераде шећерне репе повећа на 200 вагона за 24 часа. С обзиром да зависи од количине и квалитета сировина годишња производња шећера јако варира. Углавном се годишње преради око 15.000 вагона шећерне репе, а произведе преко 1.800 вагона шећера, затим 650 вагона меласе и око 6.000 вагона резанца као нуз-производа. Меласа се највише користи за производњу алкохола и квасца, а служи и за сточну храну. Поред тога, користи се и у ливницама као везивни материјал за израду калупа. Сирови резанац помешан са брашном је одлична сточна храна. Како међутим, корисници нису у стању да апсорбују целокупну количину, то се он суши у калупе. За производњу 1 кг сувог резанца употребе се 6 кг сировог. Капацитет сушаре износи 4 вагона за 24 часа. Годишња производња сувог резанца износи око 300 вагона. Што се тиче снабдевања сировинама ваља напоменути да ту не учествује само област ове котлине већ се фабрика снабдева репом са територије читаве уже Србије.

Кексара производи кандиторске производе и тестенине, а „Параћинка“ све врсте бонбона, карамеле, ратлук и вафл производе.

Погон за пољопривредну производњу такође чине три мања издвојена предузећа, и то:

1. Пољопривредно добро „Добричево“,
2. Товилиште и
3. Кланица са продавницама.

На пољопривредном добру Добричеву заступљено је ратарство са сточарством. Од ратарских производа највише се гаји шећерна репа, затим пшеница и кукуруз. Производња је интензивна са високим приносима по јединици површине. Сточарство је такође интензивно, а заступљен је тов говеди и свиња. Посебно место заузима одгајивање приплодног сточног материјала.

Товилиште располаже са савременим уређајима за тов говеди и у једном турнусу може да прими 1.500 грла, те годишње утови 4.500 грла.

Кланица има занатски карактер. Производи свеже месо и сухо-меснате производе за своје продавнице у Ћуприји (има их четири).

Цео „ПИК“ запошљава укупно 1.300 радника.

Млинска индустрија. — У вези са производњом житарица развила се и млинска индустрија. У Ћуприји постоји велики млин са капацитетом од 35 тона за 24 часа. Извршеном интеграцијом он је постао само један од погона „Житомлина“ из Светозарева, али без самосталног финансирања. Меље само пшеницу у ушурној и трговачкој мељави, од које производи: бело, полубело и хлебно брашно, а као нузпроизвод мекиње. Запошљава 40 радника.

д) *Графичка индустрија.* — Предузеће графичке индустрије формирано је још у периоду између два рата и служило је за подмирење локалних потреба. После рата, због преношења извесних машина за Београд, претила је опасност да ово предузеће потпуно и за увек остави рад. Криза је некако савладана али је производња била мала. Услови под којима је радила били су погоршани и том чињеницом да предузеће није имало своју ни управну ни производну зграду, већ је било смештено у више приватних просторија са високом закупнином, што је са своје стране још више повећавало производне трошкове, који су ионако били велики због застарелости машина. Ове тешкоће су трајале све до 1960. године, када је фабрика за брикетирање угља ликвидирана због нерентабилности. Производна зграда бивше брикетнице је адаптирана и у њу се уселило садашња графичко предузеће „Малдост“, са новом опремом. На тај начин се предузеће врло брзо афирмисало и постало познато широм Југославије са својим производима. Данас „Младост“ производи све врсте школских свежака, трговачких књига, картонске амбалаже, картоне, сиве лепенке и коверте, а поред тога обавља и све врсте штампарских услуга.

Сировином се снабдева из Приједора, Иванграда и Косовске Митровице. За производњу картона и лепенке, код разних отпадних предузећа у земљи и од фабрике каблова у Светозареву где купује отпадну хартију која се добија приликом изолирања телефонских каблова. За реализацију продаје својих производа има своје трговачке представнике у многим градовима на територији Југославије. Запошљава 360 радника, а ради се у три смене.

е) *Металопрерађивачка индустрија.* — Једино предузеће ове врсте представља погон „Електросрбије“ из Београда и бави се производњом челичних конструкција. Производи челично-решеткасте конструкције за пренос електричне енергије ниског и високог напона, затим челично-решеткасте конструкције стубова за електрификацију пруге Београд—Ниш и челично-решеткасте конструкције за хале и фабричка постројења. Сировину — шипкасти и фазонски (угаони)

челик добија из Зенице, а грубе лимове из Јесеница, Никшића и Зе-муна. Са 250 радника и службеника предузеће је произвело 4.000 тона готових производа, а изградњом нових производних хала предвиђа се да се производња повећа на 7.000 тона финалних производа.

Занатство

Занатство има далеко већу традицију и везано је готово за сва насеља котлине. Занатска предузећа општедруштвеног сектора налазе се у Ђуприји, Параћину и Ђићевцу. У Ђићевцу се, поред приватних занатлија услужног и производног карактера, тек половином 1960. године појављују и два занатска предузећа — занатлијско-грађевинско предузеће „Универзал“ и занатска радња „Будућност“, а 1961. године основана је и занатска радња „Победа“.

Приватне занатлије које се јављају у селима махом су везани за потребе пољопривреде те су то обично: колари, ковачи, поткивачи, опанчари, абаџије и др.

Занатска радња „Будућност“ у Ђићевцу производи: бунде, вин-дјакне, као и одела за хигијенско-техничку заштиту, а врши и разне друге услуге грађанству. Она произведе годишње око 1.000 бунди, преко 4.000 пари радних одела, око 1.000 радних мантила, преко 300 грудњака у крзну и микадо капута. Запошљава преко 50 радника.

Занатска радња „Победа“ бави се производњом техничке робе од гуме и врши вулканизерске услуге као узредну делатност. Годишње произведе више десетине тона техничке робе од гуме, а запошљава 50 радника.

Занатство услужног карактера није довољно заступљено у Параћину, нарочито не оно савремено занатство које кроз разне сервисе врши услуге домаћинствима. Када је реч о приватном занатству ни оно није заступљено у свим облицима.

Значајнија занатска предузећа у Параћину су:

„Пролетер“ — основано 1960. године производи парне котлове и хидрофоре и ово ће предузеће за кратко време прерасти у индустријско предузеће.

Занатско предузеће „Будућност“ бави се корпарско-плетарским послом, а своје производе (ташне-корпе) даје и у извоз.

Занатско предузеће „Извор“ има већ полуиндустријски карактер. Са својим млином капацитета 50 тона за 24 часа и парном пекарном подмирује потребе у хлебу и белом пециву градског и великог дела сеоског становништва.

Занатско предузеће „Напредак“ бави се израдом грађевинске столарије.

Поред ових, постоје још предузећа „Јединство“ (израђује производе од пластичних маса), затим кројачка задруга, фотоатеље, опанчарска, обућарска и берберска задруга — све услужног карактера.

У занатству је запослено преко 1.200 радника.

Што се тиче занатства у Ђуприји оно овде показује различите тенденције по секторима и то нагао пораст бележе: „Врба“, „Монтер“ и „Хемос“, стагнацију шивачко-прерађивачка и обућарска, а приватни спадање. Број запослених у занатству општедруштвеног сектора је прилично велики и износи око 500. Међутим, релативно брз развој последњих година условио је и ту појаву да квалификациона структура радне снаге није задовољавајућа.

У саставу Заједнице југословенских железница, као наменско предузеће са самосталним финансирањем и управљањем, налази се предузеће за оправку кола и парних локомотива „ЗОКИЛ“. Основано је 1911. године те је то најстарије предузеће комуне. Иако је оно изграђено искључиво за оправку кола и локомотива ипак се није задржало само на овоме, већ је изградњом нових погона увело нове производе: хидрофоре од 90 до 8.000 литара, непокретне цистерне од 2 до 14.000 литара, све врсте вага, затим школски и канцеларијски намештај. Производња напред наведених артикала јавља се као последица све мањег броја парних локомотива које долазе на оправку, пошто железнице убрзано прелазе на савременију дизел-електричну вучу, а и укидање погона за оправку кола и локомотива за колосек 0,76 м, пошто је ова пруга (Ђуприја—Сењски Рудник) укинута после изградње пруге нормалног колосека Марковац—Ресавица („РЕМ-БАС“).

Ово предузеће запошљава укупно 487 радника и службеника и 75 ученика у привреди, што је ако се изузму Заводи Црвена Застава из Крагујевца, готово највећи број ученика које запошљава једно предузеће на територији бившег среза Крагујевац.

Предузеће „Монтер“ налази се у склопу фабрике шећера. Фабрика шећера је за мерење откупљене репе имала своје ваге у готово свим већим местима на прузи дуж Велике Мораве. Године 1953. постављене су прве ваге направљене у овој радионици, те је исте године раднички савет фабрике шећера донео одлуку о формирању вагарске радионице при фабрици шећера са задатком да оправља, одржава и израђује нове ваге велике тонаже првенствено за потребе фабрике шећера а по могућству да се појави и на тржишту.

Почело се са производњом колских и ауто вага од 3 до 45 тона, а потом и других врста: дрвене до 50 тона; гвоздене са покретним тегом од 100 до 2.000 кг, железничке од 60 тона. Ова радионица је убрзо прерасла у самостално предузеће а потражња је тако велика да се све порудбине и не могу прихватити због тога се улажу велики напори на механизацији производње како би се повећао капацитет. Ово предузеће запошљава 103 радника.

Занатско предузеће „Врба“ основано је 1. јануара 1958. године и одмах је добило од општине Ђуприја 50 хектара површине у алувијалној равни Велике Мораве на којој је засађена врба и створена сопствена плантажа, извор сировина за даљу производњу. Запошљава 200 радника, док још око 100 закључује привремене уговоре као сезонска радна снага која учествује у производњи по 9 месеци годиш-

ње (не раде августа, септембра и октобра јер се тада врба обрађује и кува па су то месеци припремања материјала).

Осим врбе као основне сировине за плетење корпи — ово предузеће увози бамбус и белу трску (из Индије) и од ње производи намештај и друге предмете.

Своје производе извози преко „Занат-експорта“ у готово све европске па и ваневропске земље. Западна Немачка најчешће увози обичне грубе корпе (батаре) од нељуштеног куваног прућа и то преко 60.000 комада годишње.

Занатско предузеће „Хемос“ (полузанатског а полуиндустријског карактера) основано је 1960. године а бави се производњом огледала и шмиргл-папира. Потражња за овим производима на домаћем тржишту је велика па се и производи одмах и продају. Запошљава око 50 радника.

Саобраћај

Без сваке сумње да највећи значај у саобраћајном погледу ове котлине лежи у њеном изванредном географском положају. Преко ове котлине прелази најважнија железничка и друмска магистрала Европе. Даље, као део лонгитудиналне Моравско-вардарске удолине, ова котлина чини и део најкраћег пута који спаја Европу са Малом Азијом и Африком.

Са изградњом ауто-пута Братство—Јединство оживела је активност аутотранспортних предузећа Ћуприје и Параћина. Предузеће из Ћуприје интегрисало се са аутотранспортним предузећем из Крагујевца, а предузеће из Параћина са предузећем из Светозарева. Основни задаци ових предузећа заснивају се на превозу путника, односно развоју путничког саобраћаја и то не само на територији котлине већ и читаве уже Србије.

Још није завршен аутопут Параћин—Зајечар, нити пак пут Ћуприја—Ресавица, но саобраћај аутобусима се обавља без обзира на квалитет путева те готово сва села котлине и оних на њеном ободу имају добре саобраћајне везе са градским средиштима ове котлине. Предузеће у Ћуприји долази у ред јачих предузећа и има око 30 возила за путнички саобраћај и 20 за теретни. Овде треба поменути и то да ово предузеће обавља и превоз радне снаге за текстилну индустрију у Параћину, после сваке смене један аутобус одлази до Ћићевца и враћа се назад.

Железнички саобраћај између Ћуприје и Равне Реке је укинут као нерентабилан а одржава се за сада само саобраћај на релацији Параћин—Зајечар. Но изградњом аутопута Параћин—Зајечар кроз клисуру Честобродице и популарни „Ђира“ ће изгубити значај који сада има. Ову железницу данас највише користе радници индустрије стакла у Параћину док аутобуски саобраћај и делимично локални воз на прузи Београд—Ниш користе радници индустрије текстила. Индустријска предузећа у Ћуприји за превоз своје радне снаге највише

користе локалне аутобуске везе између појединих села и Ћуприје, а велики број радника користи и бицикл као превозно средство, разуме се не и преко зиме.

Треба поменути и то да локални путеви нису у добром стању и то сви они који спајају села котлине међусобно и са главним путем. Услед недостатка материјалних средстава они се и не одржавају уредно те су излокани и за време, односно сјесени и пролећа када се време окиши представљају праве непрелазне каљуге.

Трговина

Трговина се развија у складу и условима развоја привреде као целине. Она је углавном концентрисана у северном делу котлине Параћину и Ћуприји. Међутим Ћићевац не карактерише јачи и значајнији развој трговине иако он пак чини средиште јужног дела ове котлине, варошицу али са јако наглашеним пољопривредним карактером те стога не може да представља ни значајније потрошачко средиште.

Ћићевац пак има локалну пијацу на којој су обично пољопривредни производи јевтинији него на другим локалним тржиштима (првенствено градским — Параћина и Ћуприје), чак ни близина Крушевца није могла да утиче на бржи и јачи развој трговине. Пијачни дан је недеља па се на овој пијаци често могу срести и потрошачи чак из Београда. Међутим, ипак локална трговина није довољно развијена. На територији читаве општине Ћићевац постоје 16 продавница, што значи да једна продавница овде долази тек на 800 становника. То су све продавнице трговинских предузећа из Ражња, Варварина и Крушевца и продавнице Земљорадничких задруга. У плану је, међутим, оснивање једног трговинског предузећа у Ћићевцу и изградња већих и савременијих продавница — локала.

У Параћину локалну трговину обављају трговинска предузећа: „Шумадија“, „Универзал“, „Полет“ и „Сировина“. Изузев предузећа „Шумадија“ које се бави прометом робе на велико и мало, остала се баве искључиво прометом робе на мало. По селима пак, продавнице земљорадничких задруга врше снабдевање сеоског становништва индустријском робом. Треба истаћи да Параћин, као значајан и велики потрошачки центар има и јаку пијацу за продају пољопривредних производа на коју доносе своје производе и пољопривредници из села ван ове котлине.

Ћуприја пак, располаже највећим бројем нових локала и продавница, па је развила најбрже савремену трговину. Све те продавнице припадају предузећима „Ангропромет“ и „Морава“. Трговина на мало је у Ћуприји и највише модернизована. Ћуприја има и пет великих самоуслуга.

Пијаца је и у Ћуприји јака иако се налази између два велика тржишта — Параћина и Светозарева. Често се на ћупријској пијаци срећу и пољспривредници чак из Македоније и са Космета.

Ћуприја је позната и по својим вашарима који се одржавају три пута годишње а на којима се најчешће и највише продаје стока.

Туризам

Могућности за развој ове савремене привредне гране постоје. Међутим, недостатак савремених хотела за смештај туриста учинио је своје да ова привредна грана још није заступљена у оној мери за коју иначе постоје услови.

Ако се говори о туристичким објектима — њих има велики број. Пре свега Велика Морава, бар за Ћуприју може да има далеко већи значај у летњим месецима ако би се и скромнијим улагањима омогућила изградња купалишта и створиле могућности за упражњавање различитих спортова на води.

Кренимо ка ободним пределима котлине сусрешћемо се са дивним природним пејзажима — клисуре Раванице, Црнице, Честобродице и друге. Обод ове котлине богат је историјско културним споменицима ту долази пре свега манастир Раваница — 12 км источно од Ћуприје код села Сења.

Параћин је унеколико уложио веће напоре од Ћуприје па је изградио један значајан планинарски дом на врелу Иванштице, познат планинарима и љубитељима природе под именом „Грза“ — то је истовремено и једини објекат те врсте у читавом пределу ове котлине а посећују га највише недељом становништво Параћина, а у летњим месецима чак и из Београда.

Мишљења смо да би свакако требало посветити већу пажњу изградњи савремених хотела у Ћуприји и Параћину и бржем развоју угоститељства као привредне гране јер ће се само на тај начин и моћи да искористе све повољне природне погодности.

Перспективни развој

У Параћинско-светозаревској котлини постоје веома повољни услови за њен свестран економски развој и то како развоја разноврсне производње, тако исто и јаче наглашавање њеног транзитног положаја и све оне позитивне последице које из тог произилазе.

Перспективним плановима комуна у овој котлини предвиђа се интензиван рад на пољу бржег и свестранијег развоја производних снага и продукционих односа у свим областима привредног живота, при чему се акценат нарочито ставља на бржи и јачи развој индустрије и пољопривреде. У вези са свим тим мишљења смо да акценат

развоја треба да буде пољопривреда са прехранбеном индустријом јер за развој ових делатности постоје и најповољнији услови. Ово подвлачимо посебно и због ванредних резултата које постиже „ПИК“ у Ђуприји. У том правцу се и чине већ напори нарочито и посебно у вези са регулацијом тока Велике Мораве — пресецањем неких меандара и исушивањем потеса Велике ливаде и Змича (територије Ђуприје). Међутим, потребно је све те планове (који се првенствено односе на регулацију Велике Мораве) детаљније проучити а у вези са тим и већу пажњу посветити притокама Велике Мораве, односно регулацији свих токова који долазе са обода котлине пошто и они наносе велике штете пољопривреди нарочито у својим алувијалним равнинама где спречавају интензивније искоришћавање земљишта.

Када се већ говори о искоришћавању земљишта запажа се још једна појава а та је релативно мала пажња која се поклања побољшавању квалитета земљишта. Разлози често леже у високим ценама вештачком ђубриву. Међутим, интеграциони процеси и кооперативни односи пољопривредника са јаким задругама довели су до још једне појаве која ипак посредно доноси и теже последице. Наиме ради се о овоме да се сељак радо ослобађа крупне стоке пошто користи трактор у обради земље ослобађајући се на тај начин и природног гнојива, а како нема средстава да набавља вештачко ђубриво, велике површине из године у годину се интензивном обрадом све више исцрпљују и плодност им се смањује. Сматрамо да би Задруге и „ПИК“ у Ђуприји могли о овом да размотре правећи своје производне планове. Посебно би то требало размотрити за Ђуприју где има највише машина и где је механизација најбоља.

Други проблем бржег и јачег економског развоја, сматрамо представља проблем стручних кадрова, односно повећавање квалификационе структуре постојећих кадрова. Запажа се, наиме, да у свим привредним областима преовлађује неквалификована, полуквалификована и ређе квалификована радна снага. Свакако да би се напори за оквалификавање радне снаге и подизање стручног нивоа много боље одразило на општи привредни просперитет.

Обилазећи привредне организације запазили смо да ни боља механизација а ни примена савремених технолошких процеса не даје задовољавајуће резултате у погледу повећавања продуктивности рада, јер се паралелно са механизацијом не подиже и техничка ни општа култура произвођача. Требало би свакако убудуће обавезно посвећивати већу пажњу подизању опште културе и становништва у целини да би се постојеће природне могућности могле што боље и интензивније искористити.

У складу са свим напред изнетим, намеће се још један проблем који тражи хитно решење, а тај је изградња нових саобраћајница и боље повезивање села расутих по котлини са економским и административно-управним центрима. Дакле, побољшавањем саобраћајних прилика умногоме ће се побољшати постојеће стање и створити услови за бржи економски развој.

У перспективним плановима комуна пада у очи и тенденција бржег развоја односно пораста животног стандарда становништва. У вези са тим и посебна се пажња код урбанизације градских насеља поклања стамбеној изградњи, затим изградњи школа, здравствених установа и др., а све то са једним циљем побољшавање животних услова радних људи од којих и зависи даљи привредни и друштвени развитак.

Посебно ћемо овом приликом истаћи Ћуприју која је са својом болницом, једном од највећих у Србији постала врло значајан републички здравствени центар у коме ради преко 100 лекара. Са средишњом медицинском школом, амбулантима и здравственим станицама.

Уколико дође до пуне реализације постављених планова, национални доходак ће знатно порастати, а то ће значити крупан корак напред у развоју читаве параћинско-светозаревске котлине, а посебно Параћина и Ћуприје као великих градских и привредних средишта. Посебно место опет заузима Ћуприја, која ће на тај начин стећи пуну афирмацију економског центра и заузети своје право место — место које је имала и некада, јер не треба заборавити да је Ћуприја још 1834. године била седиште округа, а 1890. године њеном округу је био припојен и јагодински округ, те је она на тај начин већ на уласку у 20. век била седиште и административно-управни центар читаве параћинско-светозаревске котлине. Према томе, и традиција говори о некада великом значају који је овај град имао, а то није било случајно. Тај свој примат она ће тешко повратити јер се веома брзо развијају два суседна града Параћин и Светозарево, али и поред тога до успона и у том случају ће доћи и мора доћи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Б. Ж. Милојевић: Долина Велике Мораве — Зборник радова САН, књ. XV, Географски институт, књ. 3, Београд 1951
2. Ј. Ђ. Марковић: Рељеф слива Црнице и Грзе — Зборник радова ГИ САН, књ. 7, Београд 1954.
3. Б. Дакић: Слив Црнице — Зборник радова САН књ. XLVI, Географски институт књ. Београд 1955.
4. Б. Дакић: Слив Раванице — Зборник радова САН, књ. XLI, Географски институт књ. 9, Београд 1954.
5. Б. Дакић: Слив Јовановачке Реке: Зборник радова САН књ. LXII, Географски институт књ. 15, Београд 1959.
6. Хидротехничке мелиорације у НР Србији — Институту за водну привреду НР Србије, Београд 1951.
7. А. Ктебут: Агропедологија. Трећи део, Научна књига Београд 1953.
8. Агро и хидропедолошке особине земљишта комуне Ћуприја — слаборат Института за педолошка истраживања, Бгд. (група аутора).
9. Др Ч. Марјановић: Темнишки зборник III књ. — Ћуприја — Параћин — Јагодина, Бгд. 1936.
10. М. Петровић: Финансије и установе обновљене Србије, књ. I, Београд 1901.
11. Др Ј. Протић: Развитак индустрије и промет добара у Србији за време владе кнеза Милоша, Београд 1953.
12. Производне снаге НР Србије, Економски институт НР Србије, Београд 1953.
13. О. Савић: Утицајне сфере градова у долини Велике Мораве, Посебна издања Географског института САН, књ. 7, Београд 1955.

R é s u m é

BRANIMIR ĐAKIĆ

PARTIE ORIENTALE DU BASSIN DE PARAĆIN ET DE SVETOZAREVO

— étude de géographie économique

La région du bassin susmentionné a été colonisée et économiquement exploitée de bonne heure. Čuprija et Paraćin, en tant qu'habitats importants, existaient à l'époque romaine déjà.

Au point de vue de son économie, le bassin de Paraćin et de Svetozarevo avait gardé, jusqu'à la fin du 19e siècle, le caractère de région agricole, tandis que Paraćin et Čuprija se développaient avec le temps avec le temps en centres administratifs, des métiers et du commerce et seulement considérablement plus tard aussi en centres de l'industrie.

On remarque un accroissement sensible du nombre d'habitants à Paraćin et à Čuprija, ce qui peut être expliqué par le développement rapide de l'industrie. La densité de population au fond du bassin varie de 115 à 156 et dans les régions périphériques elle est de 50 par 1 km² seulement.

L'agriculture représente l'activité fondamentale et principale de la population de cette région. Les principales cultures que l'on y produit sont le blé et le maïs et la betterave à sucre parmi les plantes industrielles. La ferme agricole de Dobričevo à Čuprija a une grande importance dans la stimulation et l'avancement de la production agricole. Dans ce bassin viennent bien toutes les cultures céréalières.

Le maraîchage, la culture des fruits et la viticulture se développent de plus en plus, vu que la demande de leurs produits est chaque jour plus grande aux marchés.

L'élevage a sa place dans le cadre de la production agricole et son développement plus intense dépend de la demande de viande au marché. Ainsi élève-t-on un grand nombre de porcs et de volaille, ensuite le marché demande du bœuf et les agriculteurs s'adonnent à un élevage plus intense de bovins, etc. et ces changements rendent l'élevage plus dynamique.

L'industrie dans ce bassin peut être divisée en groupes suivants: industrie du bâtiment et industrie non-métallique (Stalać, Čičevac, Paraćin, Popovac et Čuprija) ensuite l'industrie textile (Paraćin), alimentaire (Paraćin, Čuprija — Combinat industriel et agricole), graphique (Čuprija), métallique-manufacturière (Čuprija).

Les métiers ont une tradition considérablement plus grande et ils sont liés à tous les habitats du bassin.

La plus grande importance de ce bassin au point de vue des communications réside dans sa situation géographique exceptionnelle. C'est

par ce bassin que passe la plus importante voie ferroviaire et routière de l'Europe. Ensuite, en tant que partie de la dépression longitudinale de la Morava et du Vardar, ce bassin forme aussi la partie du chemin le plus court qui relie l'Europe à l'Asie Mineure et à l'Afrique. Il faut relever également le fait que les chemins locaux qui relient les bassins les uns aux autres et à la route principale ne sont pas en bonne condition.

Le commerce est généralement concentré dans la partie septentrionale du bassin, à Paraćin, et à Čuprija. En ces derniers temps commence à croître et à se développer comme centre du commerce aussi Čičevac — petite localité dans la partie méridionale du bassin.

Les conditions pour le développement du tourisme sont très favorables, mais cette branche d'économie se développe relativement lentement; le manque d'un plus grand nombre d'hôtels et l'absence de la propagande empêchent l'accroissement du nombre de visiteurs des monastères et des autres curiosités de cette région.

Les plans prospectifs du développement économique des communes de cette région prévoient un progrès économique sous tous les aspects. Si ces plans sont entièrement réalisés, le revenu national augmentera considérablement et cela signifiera un grand pas en avant dans le développement du bassin de Paraćin et de Svetozarevo dans son ensemble, et tout spécialement de Paraćin et de Čuprija en tant que grandes agglomérations urbaines et centres économiques.